

Sterneck, Tomáš

Několik poznámek o správě veřejných financí na Moravě kolem roku 1600

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
2004, vol. 53, iss. C51, pp. [35]-54

ISBN 80-210-3725-3

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102318>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

TOMÁŠ STERNECK

NĚKOLIK POZNÁMEK O SPRÁVĚ VEŘEJNÝCH FINANČÍ NA MORAVĚ KOLEM ROKU 1600

Když v neděli 19. září léta Páně 1604 v ranních hodinách zemřel brněnský měšťan Toman Šram, vzbudily tragikomické okolnosti smrti tohoto ambiciózního protestanta rozruch v řadách jeho sousedů. Sebevědomý sladovník, honosící se přídomkem z Deblína, sešel z tohoto světa vzápětí poté, co navzdory zákazu kardinála Dietrichštejna vystrojil své dceři, zasnoubené dělostřelci Janu Felixi Clarnerovi, svatbu s císařským dvorním lékařem Vilémem Maierem.¹ Ať už byla bezprostřední příčina nečekaného Šramova úmrtí jakákoliv, způsobilo městské reprezentaci nemalé problémy. Tomanovým skolem totiž v nevhodnou dobu osířelo místo výběřčího berní v brněnském berním kraji. Právě roku 1604 přešli moravští stavové při obsazování berních úřadů na model, spočívající v tom, že za výběr veškerých zemských berní odpovídal v každém berním kraji již jen jediný výběřčí z řad měšťanstva příslušného královského města. Moravský zemský hejtman Karel z Lichtenštejna se obrátil na brněnské konšely s pokynem, aby neprodleně zajistili náhradu za zesnulého úředníka. Sám navrhl měšťana Davida Kundráta, který již měl s výběrem berní zkušenosti z předchozího období. Kundrát to ale kategoricky odmítl a radní nepochodili ani na jiných adresách. Nezbylo jim, než 27. září zemskému hejtmanovi vzkázat, že „*žádného jiného, kterej by týž ouřad náležitě vyřizovati mohl a toliko jeden samotný tu tak velikou nebezpečnou práci na sebe vzíti chtěl, mezi sebou obrati nemůžeme, nýbrž každý obávající se, aby se nezavedl, v to sám jediný dáti se ostýchá*“.²

Dalo se ale čekat, že se Lichtenštejn s takovou odpovědí nespokojí. Vždyť po zatím posledním srpnovém zemském sněmu si museli Moravané na zahájení dalšího počkat řadu měsíců, a během nich nemohl zůstat krajský berní úřad v Brně neobsazen. Brněnským konšelům nevyšel ani jejich pokus svalit odpo-

¹ Viz Chlumec ky, P. Ritter von (Hrsg.): *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn (1555–1604)*. Brünn 1859, s. 98–99; B u r i a n, V.: *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*. Brno 1948, s. 75.

² AMB, rkp. 87, fol. 236v–237r. Kundrát se jednak vymlouval na svůj a manželčin špatný zdravotní stav, jednak poukazoval na „*nemalé těžkosti, ano i nebezpečnoství veliké*“, s nimiž se prý jako výběřčí musel potýkat.

vědnost za obsazení berního úřadu na Ondřeje Seydla z Pramsova jakožto zástupce direktora zemských peněz. Po vystupňovaném naléhání moravského zemského hejtmána, který posléze s ohledem na to, že se nikdo nechtěl berní agendy ujmout „*toliko jeden samotný*“, požadoval jako dočasnou náhradu za Tomana Šrama ne tedy jednoho, ale již dva muže, a po usilovném hledání vhodných kandidátů našli Brněnští přece ve svých řadách osobu, které se k převzetí postů výběrčích uvolily. Většina brněnských radních ale netušila, že Lichtenštejn zatím kromě oficiální komunikace s vrcholným orgánem městské samosprávy vede také individuální rozhovory s jedním z jejich kolegů, dlouholetým soudním písařem královského města a nyní novopečeným konšelem Vítem Millerem. Nástup patricijů Kryštofa Piczera a Jana Migla do čela berního úřadu se zkomplikoval již tím, že vzhledem k šíření morové nákazy v Brně byl výběr daní přeložen do Ivančic. Avšak 6. října 1604, těsně před Piczerovým a Miglovým odjezdem do náhradního střediska brněnského berního kraje, se k reprezentativní části konšelského sboru donesla zpráva, kterou radní nemohli než přijmout „*s nemalým podivením*“. Funkci výběrčího prý za zády kolegů převzal Vít Miller. V průběhu dalších jednání byli nicméně jako šéfové berního úřadu potvrzeni Piczer s Miglem. Nedlouho poté, co konečně začali v Ivančicích úřadovat, ale vypukl mor i zde. Výběrčí si proto od zemského hejtmána vyžádali povolení k opětovnému přesunu do Brna, kde již nákaza ustupovala.³

Peripetie spojené s obsazením berního úřadu pro brněnský berní kraj roku 1604 nám s takřka modelovou názorností ukazují, s jakými problémy se musela vyrovnávat raně novověká finanční správa. Zásadním předpokladem jejího fungování bylo zajištění kvalifikovaného úřednictva, bez něžž se nemohly obejít její výkonné složky.⁴ Bouřlivé proměny, které prodělávala na přelomu 16. a 17. století daňová soustava Markrabství moravského, přirozeně zvyšovaly nároky na organizační zázemí přesunů berních peněz.⁵ Nepřekvapí proto, že tyto proměny

³ AMB, rkp. 87, fol. 237v, 286v–287v, 287v, 288r, 313v; srov. též Sterneck, T.: *S daněmi proti Turkům*. Berní peníze, poplatníci a výběrčí na předbělohorské Moravě. Dějiny a současnost 24, 2002, č. 2, s. 21. Z excerpovaných pramenů není zřejmé, zda informace o tom, že Miller převzal vedení berního úřadu, byla nepravdivá, či zda se Vít funkce zřekl na nátlak ostatních konšelů. Ti mu nicméně v bezprostřední reakci na příslušnou zprávu z neznámého zdroje rozhořčeně připomněli, „*jakou práci při právě zde máte, i také nám víceji a k čemu zavázání jste*“. Ke kariéře Víta Millera viz dále Jordánková, H. – Sulitková, L.: *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období*. (Prosopografická a diplomatická studie). Sborník archivních prací 45, 1995, s. 367–370, 498; srov. také Navrátil, I.: *Registra brněnské městské kanceláře na přelomu 16. a 17. století*. Diplomová práce FF UJEP. Brno 1978, s. 212–214.

⁴ Srov. Hattenhauer, H.: *Geschichte des Beamtentums*. Köln – Berlin – Bonn – München 1980, s. 43–159; Pánek, J.: *K úloze byrokratické při přechodu od stavovské k absolutní monarchii*. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 3, Studia Historica 36, 1989, s. 75–85. K teritoriální správě veřejných financí např. Krüger, K.: *Finanzstaat Hessen 1500–1567*. Staatsbildung im Übergang vom Domänenstaat zum Steuerstaat. Marburg 1980, s. 106–118.

⁵ K otázce daňového zatížení Moravy a k moravské daňové soustavě na přelomu 16. a 17. věku podrobně Sterneck, T.: *Město, válka a daně*. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593–1606). Disertační práce FF MU, Brno 2003, s. 146–211.

byly spojeny s vyhraňováním a přeskupováním kompetencí mezi tradičními a nově vznikajícími institucemi, které zasahovaly do bernictví jakožto základu veřejných financí v markrabství. Jaké orgány se tedy na Moravě kolem roku 1600, v době poznamenané novým vyhocením letitého konfliktu s Vysokou Portou, které vyvrcholilo vypuknutím tzv. dlouhé války s Turky (1593–1606),⁶ podílely na usměrňování toku veřejných financí?

Nejprve se zastavíme u nejdůležitějších orgánů, které na Moravě zastupovaly zeměpanské fiskální zájmy, a teprve poté přejdeme k zemským institucím, zapojeným do finanční správy. Panovnické příjmy z markrabství sice nesestávaly jen a pouze z daní, nicméně právě daně pokrývaly jejich jednoznačně rozhodující díl. Výnosy regálů se s nimi nemohly měřit a jiné zdroje financí, především v důsledku někdejšího rozkladu zeměpanského majetku, který na předbělohorské Moravě nebyl restituován, měly význam zcela okrajový.⁷ Podobně jako ve star-

⁶ Z rozsáhlé literatury pojednávající o tomto konfliktu srov. alespoň šffe koncipované práce H u b e r, A.: *Geschichte Österreichs IV*. Gotha 1892, s. 366–475; L o e b l, A. H.: *Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593–1606, I–II*. Prag 1899–1904; M a t o u š e k, J.: *Turecká válka v evropské politice v letech 1592–1594*. Obraz z dějin diplomacie protireformační. Praha 1935; K o p ě a n, V. – K r a j ě o v í ě o v á, K.: *Slovensko v tieni polmesiaca*. Martin 1983, s. 40–71; J a n á ě k, J.: *Rudolf II. a jeho doba*. Praha 1987, s. 311–328, 366–387; P á n e k, J.: *Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi*. Československý časopis historický 36, 1988, s. 856–872; Československý časopis historický 37, 1989, s. 71–84; N i e d e r k o r n, J. P.: *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II*. Wien 1993; P r o c h á z k a, J.: *Velká a dlouhá válka s Turky*. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 168, 1997, č. 5, s. 25–40; R a t a j, T.: *České země ve stínu pŮlměstce*. Obraz Turka v raně novověké literatuře českých zemí. Praha 2002, s. 30–35.

⁷ Blíže C h o c h o l á ě, B. – S t e r n e c k, T.: *Die landesfürstlichen Finanzen in Mähren in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. In: E d e l m a y e r, F. – L a n z i n n e r, M. – R a u s c h e r, P. (Hrsg.): *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. Wien – München 2003, s. 123–142. Týkalo se to také celnictví. Na rozdíl od výraznějších úspěchů, jež zaznamenala panovnická moc při prosazování celního monopolu v Čechách, uhájili si moravští stavové právo rozhodovat o vybírání celních poplatků na zemském sněmu. Hustá síť soukromých celnic a mýtnic zůstala v markrabství v podstatě mimo sféru zeměpanské moci. Pokud jde o úřad tzv. handgrafa (též hansgrafo), který na Moravě působil již od 40. let 16. století, ten kontroloval v Hustopečích spravení tříčátku z uherského, případně i polského dobytka. Tento celní poplatek se však neplatil na Moravě, nýbrž v Uhrách, kde byly obchodníkům s dobytčím vystavovány stvrzenky o jeho spravení, takže vlastní moravských financí se působením handgrafo bezprostředně nedotýkalo. Reprezentanti tohoto úřadu ostatně také zprvu podléhali dolnorakouské, od roku 1563 uherské komoře. Srov. J i r e ě k, J.: *Celnictví české za šestnáctého věku*. Časopis Musea království Českého 41, 1867, s. 3–32; K a m e n í ě k, F.: *Zemské sněmy a sjezdy moravské I*. Brno 1900, s. 285–292; H o r n a, R.: *K dějinám moravských úředníků II*. Zemský úředník moravští do r. 1620. Praha 1923, s. 60; K r o f t a, K.: *K moravskému celnictví XVI. věku*. In: Přátel ě šl. starožitností svému učiteli. K šedesátinám univ. prof. Dra J. V. Šimáka. Příloha Časopisu Společnosti přátel starožitností ěsl. v Praze 38, 1930, č. 2–3, Praha 1930, s. 72–84; P e š á k, V.: *Dějiny královské české komory od roku 1527*. I. Začátky organizace české komory za Ferdinanda I. Sborník Archivu ministerstva vnitra Republiky československé 3, 1930, s. 72; J a n á ě k, J.: *Dějiny obchodu v předbělohorské Praze*. Praha 1955, s. 218–219; M a i n u š, F. – J a n á k, J. – H o r v á t h, V.: *Historie celnictví*

ším období patřilo v markrabství ještě na přelomu 16. a 17. století první místo při správě komorních příjmů moravskému podkomořímu. Tato funkce byla v době, která stojí v popředí našeho zájmu, vyhrazena šlechtě, nebylo však rozhodující, zda ji obsadil příslušník rytířského či panského stavu. Na jeho přední roli ve sledované sféře nic neměnila skutečnost, že tehdy již alespoň formálně patřil k zemským, tedy nikoliv dvorským úředníkům.⁸ Podkomořská agenda byla ovšem podstatně širší. Vedle podílu na správě veřejných financí a dohledu nad zeměpanskými městy zasahovala také do soudnictví, kde však již od poloviny 16. věku část kompetencí přejímali komorní prokurátoři.⁹ Pokud jde o sledovanou sféru jeho byrokratického působení, dostával podkomoří pokyny z české kanceláře nebo z dvorské komory. Vliv české komory, která podle původní koncepce z první půle 16. století měla spravovat také moravské komorní záležitosti, byl v markrabství poměrně slabý, neboť zde záhy ustoupil přímé komunikaci podkomořího a dalších orgánů finanční správy s dvorskou komorou, zatímco působnost české komory se do značné míry omezila na samotné Čechy.¹⁰ Moravský podkomoří obvykle přebíral od berních úřadů tu část peněz, která byla určena „*pro dvůr Jeho Milosti Císařské*“. V první řadě šlo o výnos posudného, ale mohly to být také obnosy z jiných zdrojů.¹¹ Reprezentace královských a komorních měst obvykle dvakrát roč-

v ČSSR. Praha 1977, s. 22–24; Janák, J. – Hledíková, Z.: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989, s. 126. K působení handgrafov v Hustopečích viz také SÚA Praha, České oddělení dvorské komory IV, sign. Morava, kart. 157, Úřad handgrafova.

- 8 K podkomořskému úřadu přehledně d'Elvert, Ch. Ritter: *Zur Oesterreichischen Verwaltungs-Geschichte mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder*. Schriften der historisch-statistischen Section XXIV. Brünn 1880, s. 80–103; Horna, R.: *K dějinám moravských úředníků II*, s. 49–53; Volf, M.: *Královský důchod a úvěr v XVI. století*. (Příspěvek k historii českých státních financí). Český časopis historický 48–49, 1947–1948, s. 134; Janák, J. – Hledíková, Z.: *Dějiny správy*, s. 68, 108, 112, 125. K obsazování podkomořského úřadu též Bock, A.: *Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v markrabství Moravském*. Brno 1850, s. 4; Kameníček, F.: *Zemské sněmy I*, s. 150–151 (Kameníčkovo tvrzení, že od 1538 byli podkomořími výhradně rytíři a že až od Obnoveného zřízení zemského se střídal pán a rytíř, není správné). K počátkům podkomořského úřadu na Moravě nově Jan, L.: *Moravští podkomoří v době Václava II*. Český časopis historický 95, 1997, s. 315–348; tytéž: *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2000, s. 154–191. O kompetencích moravského podkomořího ve sledovaném období blíže SÚA Praha, České oddělení dvorské komory IV, sign. Morava, kart. 153, Instrukce pro podkomořího; tamtéž, kart. 160, Podkomořský úřad.
- 9 Viz Jordánková, H. – Sulitková, L.: *Předbělohorské soudy na Moravě a královské město Brno*. Časopis Matice moravské 113, 1994, s. 235–260; tytéž: *Vztahy královského města, zemské obce a panovnického dvora na příkladu Brna v 16. a 17. století*. In: XXIII. Mikulovské sympozium 1993. Brno 1995, s. 185–190.
- 10 Výraznější vliv si česká komora na Moravě zajistila vlastně jen v hornictví. Srov. Pešák, V.: *Dějiny královské české komory I*, s. 131 pozn. 296, s. 132, 133. Nicméně vzhledem k absenci zvláštní moravské účtárny podkomořský úřad a další orgány správy veřejných financí v markrabství na přelomu 16. a 17. století zřejmě postupovaly své spisy do centrální účtárny při dvorské komoře přes českou účtárnu. Srov. Kubátová, L.: *K otázkám ústřední a české zemské finanční správy v 16. až 19. století*. Sborník archivních prací 25, 1975, s. 100, 119–120.
- 11 Srov. dotaz podkomořího Mikuláše z Hrádku u panovníka, jak má naložit s výnosem posud-

ně odevzdávaly podkomořimu sumy, které měly spravovat na zvláštní městskou berni. Průběžně jej také informovaly o nedoplatcích městské sbírky, komunikovaly s ním o daňových výměrech a obracely se na něj se žádostmi o snížení obecních břemen. Podkomoří obstarával nepopulární vymáhání nucených kreditů od měst a klášterů pro panovníka, v jehož jméně především na královská a komorní města, ale někdy i na další potenciální ručitele, vyvíjel také nátlak stran rukojemství za zeměpanské dluhy u různých, především šlechtických věřitelů.¹² Nepřekvapí proto, že se zvyšujícím se fiskálním tlakem na sklonku 16. století enormně vzrůstala náročnost podkomořské agendy. Důsledkem toho byly nářky některých podkomořích na neúnosné přetížení, provázené jejich návrhy na reorganizaci podkomořského úřadu či dokonce žádostmi o předčasné zproštění služby.¹³ Dálo se tak přesto, že podkomoří mohli příležitostně také část agendy spojené se shromažďováním peněz pro panovníka přenechávat hofrychtěřům, kteří je i jinak zastupovali především ve styku s městy.¹⁴ Navíc od počátku poslední třetiny 16. věku měl moravský podkomořský úřad při zastupování zeměpanských fiskálních zájmů posilu.

Léta Páně 1567 byl v markrabství zřízen rentmistrovský úřad, obsazovaný pak buď příslušníky nižší šlechty, často původem z rakouských zemí, kteří se s moravským prostředím sžívali teprve během svého zdejšího úředního působení, nebo měšťany.¹⁵ Rentmistrovi, nazývanému také rentdiener,¹⁶ měla udílet pokyny česká komora. Podřízení české komoře bylo ale víceméně jen formální. K reálnému posílení jejího vlivu na Moravě totiž nedošlo, neboť v praxi moravští rentmistři podléhali vlastně přímo panovníkovi a podobně jako v případě moravského podkomořského úřadu komunikovali přednostně s dvorskou komorou. V hledání cest k posilování zeměpanských příjmů ze země, které stálo v pozadí zřízení sledovaného

ného, v listu ze 16. září 1588 – SÚA Praha, České oddělení dvorské komory IV, sign. Morava, kart. 160, Podkomořský úřad, fol. 145r–147v.

- 12 Viz např. korespondenci královského města Brna s moravským podkomořím v AMB, rkp. 79–92, passim; k některým aspektům takovéto komunikace srov. *Sterneck, T.: Město, válka a daně*, s. 329, 331 nn. Ve vztahu k církevním institucím srov. *Chocholáč, B. – Sterneck, T.: Die landesfürstlichen Finanzen*, s. 137–139.
- 13 Např. SÚA Praha, České oddělení dvorské komory IV, sign. Morava, kart. 160, Podkomořský úřad, fol. 49r–49v, 51r–53v, 64r–69v, 209r–212v, 214r–217v.
- 14 K úřadu hofrychtěře srov. *Horna, R.: K dějinám moravských úředníků II*, s. 48–49; *Janák, J. – Hledíková, Z.: Dějiny správy*, s. 66, 68, 108, 148.
- 15 K jeho zavedení podrobně *d'Elvert, Ch. Ritter: Zur Oesterreichischen Verwaltungs-Geschichte*, s. 122 nn.; dále srov. *Volf, M.: Královský důchod a úvěr*, s. 134–135. K některým rentmistřům viz též *Stejskal, J.: Účast brněnských měšťanů ve správě financí moravských direktorů*. Brno v minulosti a dnes 9, 1970, s. 116–128, kde se ovšem autor v souvislosti s organizací správy veřejných financí v markrabství dopustil nejedné chyby.
- 16 Oba termíny byly v různých pravopisných variantách promiskue používány jak v česky, tak v německy psaných textech. V jazykově českých pramenech se místo výchozí formy „rentdiener“ („renddiener“) obvykle používalo počestělé varianty „rentdyner“ („renddyner“); protějškem počestělého pojmu „rentmistr“ („rendmistr“) byl jeho německý předobraz „rentmeister“ („rendmeister“). Viz např. AMB, rkp. 86, fol. 285r; rkp. 87, fol. 105v; rkp. 88, fol. 231v–232v, 250v–251v; rkp. 90, fol. 37v–39r.

úřadu, ale moravští rentdieneři na sklonku předbělohorské doby žádné zásadní novum nepřinesli. Naráželi na houževnatý odpor moravské stavovské obce, která se úporně bránila tomu, aby ztratila třebas jen část svých kompetencí při řízení veřejných financí ve prospěch panovnických orgánů. Zejména nepřipustila zkrácení svých práv na sněmovní schvalování berní.¹⁷ Na přelomu 16. a 17. století lze zaznamenat vystupňované napětí mezi zástupci panovnických fiskálních zájmů a stavovskou obcí při vymezování kompetencí v berních záležitostech. Zcela zřetelně se zrcadlí v listu rentdienera Ondřeje Seydla z Pramsova radům dvorské komory z 12. prosince 1602, kde si pisatel stěžoval, že „*vor jahren mit denen landtsteuren weder herr untercamerer seliger, weder ich gar nichts zu thun gehabt, sondern ist alles durch die obristen auch unter herrn landtofficerer verrichtet, wir aber nicht zugelassen worden*“.¹⁸ Moravský rentmistr ve sledovaném období, spíše než že by aktivně spolurozhodoval o směřování toku peněz, sekundoval moravskému podkomořímu při přebírání oněch sum z výnosu zemských berní, které náležely panovníkovi, jehož jménem někdy také upomínal ty, kteří ignorovali spravování příslušných dávek. V posledních letech 16. století, zcela zřetelně ale na počátku věku následujícího, se již v tomto směru prosazoval namísto podkomořího, a to rovněž při přebírání plateb zvláštní městské berně od královských a komorních měst.¹⁹ Tehdy byl rentdienský úřad stále častěji pověřován také zprostředkováváním úhrad nejrůznějších finančních závazků panovníka na Moravě.²⁰ Uvidíme ještě, že byrokratického potenciálu rentmistru od roku 1600 poněkud překvapivě využívala také zemská stavovská obec. Primárně zeměpanský orgán, jemuž stavové upírali právo zasahovat do moravského bernictví, tak na „vedlejší úvazek“ pracoval také pro zemi.²¹ Později se kompetence rentmistrovského úřadu vyhraňovaly především směrem ke spotřebním daním, na něž měl v markrabství dohlížet.²²

17 Po Bílé hoře byl rentmistr přímo podřízen dvorské komoře (srov. J a n á k , J. – H l e d í k o v á , Z.: *Dějiny správy*, s. 125). K vazbám rentdienera na dvorskou komoru viz také SÚA Praha, České oddělení dvorské komory IV, sign. Morava, kart. 160, Podkomořský úřad – Projednávání a řízení zemských záležitostí, fol. 17r (moravský podkomoří Hanuš Haugvic z Biskupic v dobrozdání na nového rentmistra Hanse Nehera roku 1572 kladně hodnotí jeho znalost poměrů ve dvorské komoře).

18 SÚA Praha, České oddělení dvorské komory IV, sign. Morava, kart. 158, Zemský hejtman, fol. 370r–372v.

19 Srov. např. AMB, Sběrka listin, mandátů a listů, č. 2561–2563 (13. června 1598); AMB, rkp. 467, fol. 63r; rkp. 469, fol. 60r; rkp. 471, fol. 56r; rkp. 473, fol. 51r; rkp. 475, fol. 58r; rkp. 477, fol. 58r; rkp. 479, fol. 58r; rkp. 481, fol. 64r; rkp. 483, fol. 46r. Sotva lze ale přijmout hypotézu, že rentmistr měl působit jako kontrolor podkomořího (tak soudí H o r n a , R.: *K dějinám moravských úředníků II*, s. 60).

20 Např. AMB, rkp. 85, fol. 331r; rkp. 86, fol. 132bis-v, 132ter-r, 285r. Srov. také S t e r n e c k , T.: *Město, válka a daně*, s. 91, v souvislosti s vypravováním „*konf artolorejských*“ z moravských zeměpanských měst do Uher.

21 K tomu níže. Sluší podotknout, že při výkonu povinností vyplývajících z jeho paralelní služby zemi byl obvykle titulován pouze jako rentmistr, respektive rentdiener.

22 K agendě moravských rentmistru viz vedle dosud publikovaných prací (zejm. d ' E l v e r t , Ch. Ritter: *Zur Oesterreichischen Verwaltungs-Geschichte*, s. 122–166; dále H o r n a , R.: *K dějinám moravských úředníků II*, s. 59–60; V o l f , M.: *Královský dů-*

Na přelomu 16. a 17. století odtékaly z markrabství velké finanční částky jako příspěvek země na vydržování posádek uherských hraničních pevností.²³ Tyto sumy byly sice schvalovány pro panovníka jako vrchního garanta obrany před Turky, ale přesto jejich cesta z Moravy přes orgány zeměpanské finanční správy nevedla. Politická elita markrabství totiž s úspěchem obhajovala zásadu, podle níž transport hotových peněz na uherská bojiště zajišťovali zemští colmistři, a nikoliv panovníkem jmenovaní úředníci.²⁴ Měl tak být usnadněn dohled nad řádným využitím finančních prostředků plynoucích ven ze země, tedy nad tím, že budou skutečně investovány do obrany před osmanskou expanzí. Avšak vlastní finální distribuci dovezených peněz, jejich vyplácení vojákům formou žoldu, které jediné skýtalo záruku, že bude příslušných berní využito v souladu s účelem, pro něž byly vypisovány, již tito colmistři obvykle neprováděli. Nákladné cesty z Moravy do Uher tak podnikali často jen proto, aby vysoké sumy peněz na hotovosti jako celek předali proti kvitanci buď dvornímu válečnému colmistrovskému úřadu či některému jinému orgánu při habsburské armádě.²⁵

Moravskými colmistry se stávali příslušníci rytířského stavu či měšťané, jimž za práci náležela odměna.²⁶ Jejich cesty začínaly převzetím peněz od výběřčích berně. Hotovost byla naskládána do beden či sudů a prostřednictvím ad hoc zjednaných „šrotýřů“ či „líhařů“ naložena na vozy. Pro transport velkého množství ražených mincí musel colmistr obvykle zjednat několik kočích. Než se s nimi vydal na cestu do Uher, obstaral také několik drábů jako ozbrojenou ochranu konvoje. O technické zázemí výpravy se starala čeládka. Někteří colmistři si najímali také pomocného písaře. Cesty s moravskými penězi k uherským hraničním pevnostem vedly zpravidla přes Tmavu. Na problematických úsecích colmistřům někdy nezbylo než využít služeb placených průvodců. Po

chod a úvěr, s. 134–135; J a n á k , J. – H l e d í k o v á , Z.: *Dějiny správy*, s. 108, 125) také SÚA Praha, České oddělení dvorské komory IV, sign. Morava, kart. 153, Instrukce pro rentdienera; tamtéž, kart. 161, Rentovní úřad. Pro pobělohorskou dobu srov. dále k úloze rentmistřů v rámci organizačního zajišťování konfiskací majetku povstalců K n o z , T.: *Finanční aspekty pobělohorských konfiskací*. Český časopis historický 100, 2002, s. 774–814, zejm. s. 784, 802.

23 Viz S t e r n e c k , T.: *Město, válka a daně*, s. 146–169.

24 Ke střetu zeměpanské a stavovské koncepce předávání peněz z Moravy vojákům na pevnostech a k jeho polovičatému vyznění ilustrativně zápis z olomouckého sněmu zahájeného 21. června 1593 – MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 246r–247v. Dílčí údaje o colmistrech přinesl K a m e n í č e k , F.: *Zemské sněmy I*, s. 280–282; t ý ž : *Zemské sněmy a sjezdy moravské II*. Brno 1902, s. 172.

25 Srov. kvitance a další účetní materiál týkající se činnosti některých colmistřů v MZA Brno, A 7, kart. 49–50. Viz též mandát arciknížete Matyáše pro colmistra Cypriána Karla Bělecského, aby z moravských peněz postoupil část Mikulášů Pálffyemu na Nové Zámky – AMB, Sbírka listin, mandátů a listů, č. 2465 (31. leden 1594). Dále srov. tamtéž, č. 2534, 2611a.

26 Z doby dlouhé války srov. zejm. MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 246r–247v, 340r, 378v–379r, 398v, 427r–427v, 435r–435v; č. 5, Památky sněmovní V, fol. 121v–122r; MZA Brno, A 6, kart. 12, vázaný svazek 1594–1602, fol. 205v–206r, 207r. K některým jednotlivcům, zastávajícím colmistrovskou funkci, viz též S t e r n e c k , T.: *Město, válka a daně*, s. 102–103, 111; t ý ž : *Moravská zemská zbrojnice v Brně na přelomu 16. a 17. století*. Brno v minulosti a dnes, 17, 2003, zejm. s. 277, 285.

vyplacení dovezených peněz, ať už dvornímu válečnému colmistrovi, jinému vojenskobyrokratickému orgánu či přímo vojákům, se moravské výpravy vracely domů. V případě, že byla část hotovosti dovezena zpět do markrabství, tak ji colmistr opět předal některému ze zemských výběřčích berně. Každopádně na něj čekalo finální vyúčtování před některou či některými z osob pověřených „přijímáním počtů zemských“. Musel řádně doložit nejen předání rozhodující části transportované hotovosti, ale také všechny výdaje spojené s jejím přesunem z Moravy do Uher.²⁷ Ozbrojený doprovod byl při převozech velkých finančních obnosů zvláště v neklidné době dlouhé války zcela namístě. Peníze nebyly ohrožovány pouze v bezprostřední blízkosti bojišť. Před různými nekalými živly, které se mohly skrývat i v řadách účastníků colmistrovských výprav, je bylo třeba střežit po celý průběh cesty, zejména pak v noci. Názorně se o tom přesvědčil rytíř Cyprián Karel Bělecký z Tišnova, když v uzamčeném a hlídaném sklepeš jednoho z trnavských městských domů z 20. na 21. březen 1595 zmizela část hotovosti, již měl jako moravský colmistr dopravit na Nové Zámky.²⁸

Podobně jako transport hotových peněz do Uher neodbýval se ani výběr většiny zemských berní od moravských daňových poplatníků v režii zeměpanských institucí. Funkcí výběřčích, tedy šéfů berních úřadů, které představovaly základní výkonné orgány správy veřejných financí v markrabství, byli členové stavovské obce pověřováni zpravidla v průběhu zemského sněmu při schvalování příslušných berní.²⁹ Ve sledovaném období představovalo jedinou výjimku posudné, neboť výběřčí této výlučně do panovnické sféry spadající daně ustanovoval až do konce devadesátých let 16. věku zeměpán, respektive jeho jménem moravský podkomoří.³⁰ Na zemském sněmu, zahájeném 17. května 1599 v Olomouci,

27 Na příkladu cesty, již na jaře roku 1597 podnikl colmistr Brikcí Drahanovský z Pěněčína na Vranové Lhotě, viz Sterneck, T.: *S daněmi proti Turkům*, s. 16–17 (podle MZA Brno, A 7, kart. 49, č. 15, Rejstřík Brikcího Drahanovského z Pěněčína). K přebírání peněz od výběřčích srov. také AMB, Sběrka listin, mandátů a listů, č. 2612a (8. září 1599). O účetních komisích viz níže.

28 K tomuto případu na základě soudobé korespondence Měšťánek, T.: *Poměry na Moravě na přelomu 16. a 17. století, v období válek tureckých a povstání Štěpána Bočkaje*. Uherské Hradiště 1997, s. 23–25.

29 Viz protokolární zápisy ze zasedání zemských sněmů, pro dobu dlouhé války MZA Brno, A 3, č. 4–5, Památky sněmovní IV–V; tamtéž, A 6, kart. 12, vázaný svazek 1594–1602; kart. 12, vázaný svazek 1603–1606; pro léta 1605–1606 též Kameníček, F. (ed.): *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí koruny České roku 1605–1606*. Praha 1894, s. 1–32 č. IV, s. 112–141 č. L, s. 184–216 č. LXXIV. Srov. též Kameníček, F.: *Zemské sněmy I*, s. 254 nn.; Kahuda, T.: *Moravské zemské berní evidenční pomůcky ze sklonku doby předbělohorské*. Sborník archivních prací 49, 1999, s. 272–274; t ý ž: *K moravské zemské berní správě v době předbělohorské*. In: Chocholáč, B. – Jan, L. – Knoz, T. (ed.): *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*. Brno 1999, s. 307–318. Na nižších úrovních berního systému, tedy v rámci jednotlivých panství či měst, zajišťovaly ovšem shromažďování daňových plateb od obyvatelstva vrchnostenské či městské orgány.

30 Na sklonku 16. století stavové již ovšem v příslušných sněmovních usneseních zdůrazňovali, že se výběr posudného „ponechává na vůli“ císaře, přičemž k nim někdy připojovali postulát,

ale došlo ke změně. Stavové jmenovali výběřčí posudného, svoleného tenkrát opět na další tři roky, sami a při této praxi napříště zůstalo.³¹ Pokud šlo o obsazování míst výběřčích, která se z různých příčin uprázdnila v době, kdy nebylo možné čekat na zasedání příštího zemského sněmu, tím pověřovali moravští stavové na sklonku předbělohorské doby obvykle zemského hejtmana.³²

Na renesanční Moravě se nesetkáme se žádnou obdobou českého nejvyššího berního úřadu, který fungoval buď jako orgán nadřízený krajským berním úřadům či jako instituce zajišťující sama výběr daní v celozemském měřítku.³³ V markrabství zato trvale působily krajské berní úřady. Vedle sítě krajů, sloužících primárně pro vojenské potřeby a spravovaných krajskými hejtmany, se zde paralelně formovala zvláštní struktura berních krajů. Byly to jen rámcově vymezené obvody působnosti jednotlivých krajských berních úřadů.³⁴ Od počátku osmdesátých let 16. věku se až do konce předbělohorského období prosadila pro výběr všech druhů daní dvojice berních krajů s centry v Brně a Olomouci. Dualismus zemských hlavních měst se tak projevil i ve správě veřejných financí.³⁵

Zatímco ve starším období se na Moravě udržovala ne vždy plně respektovaná zásada rovnoměrného podílu všech čtyř privilegovaných stavů na výběru zemských berní,³⁶ od poloviny osmdesátých let 16. věku byly berní úřady obsazovány buď menšími zemskými úředníky, totiž komorníkem a sudím menšího zem-

aby zeměpanští výběřčí, jimiž se stávali příslušníci moravské stavovské obce, byli řádně odměňováni. Sněmovníci tak dávali najevo své posléze završené aspirace na ovládnutí této složky berní správy. Srov. MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 228v–229r, 327r–327v. Moravané tak se zpožděním sledovali obdobný vývoj, jaký je doložen z předbělohorských Čech, kde bývali výběřčí posudného před rokem 1564 jmenováni českou komorou, pak ale již stavy shromážděnými na zemském sněmu (srov. V o l f , M.: *Nástin správy české berně v době předbělohorské*. In: V o l f , M. (ed.): *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu XI/2. Sněmy r. 1605–1607. Provádění sněmovních usnesení*. Praha 1954, s. 66–67, 107 nn.; R i e g e r , B.: *Zřízení krajské v Čechách I*. Historický vývoj do r. 1740. Praha 1894, s. 197–199).

31 Viz MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 424r–424v (poprvé jmenování výběřčí posudného „k tomu od nás zřízení“).

32 Viz např. ustanovení vyškovského sněmu, zahájeného 1. března 1605, které otiskl K a m e n í č e k , F. (ed.): *Prameny ke vpádům Bočkajovců*, s. 28 č. IV: „Jestliže by pak pán Bůh na kerou osobu z týchž vejběřčích nemoc anebo smrt dopustiti ráčil, my všickni čtyři stavové Jeho Milosti panu hejtmanovi margkrabství tohoto, aby pán na místo takového zase jinou osobu hodnou, kerá by se pánu k tomu nejlépeji hoditi viděla, naříditi a ustanoviti mohl, to v moc dáváme.“ V závěru předbělohorské doby mohl zemský hejtman v naznačených případech rozhodovat zcela samostatně a nemusel svolávat zástupce stavů jako ve starším období (starší praxi dokládá sněmovním zápisem z roku 1551 K a m e n í č e k , F.: *Zemské sněmy I*, s. 254).

33 Blíže V o l f , M.: *Nástin správy*, s. 18 nn., 39–40, 44 nn., 51, 65 nn., 80, 84, 107 nn., 126, 136–141, 145 nn.

34 K a h u d a , T.: *Moravské zemské berní evidenční pomůcky*, s. 260–272.

35 Tamtéž, s. 262–263.

36 Srov. MZA Brno, A 3, č. 2–3, Památky sněmovní II–III, passim; K a m e n í č e k , F.: *Zemské sněmy I*, s. 255, s. 370 č. 21, s. 374 č. 25, s. 377 č. 29, s. 380 č. 31; R a d i m s k ý , J.: *Berňová registra moravská z první poloviny 16. století I*. Časopis Matice moravské 72, 1953, s. 271, 272, 274, 276, 279, 280; K a h u d a , T.: *Moravské zemské berní evidenční pomůcky*, s. 273.

ského práva v Brně a v Olomouci, nebo měšťany obou předních královských měst.³⁷ Pokud jde o menší zemské úředníky, jimiž se stávali příslušníci rytířského stavu, byl jim do roku 1598 včetně svěřován výběr berně desátého groše; roku 1594 vybírali také sbírku z předměšťanů a poddaných a pouze léta 1595 tehdy nově zavedenou tureckou berni. Ostatní daně měli na starosti měšťanští výběřčí, kteří roku 1596 převzali i tureckou berni a roku 1599 také berni desátého groše.³⁸ Ke zproštění menších zemských úředníků od daňové agendy došlo na konci 16. století z jejich vlastní iniciativy. Na olomouckém zemském sněmu zahájeném 17. května 1599 stavové vyhověli jejich stížnostem na přetížení. Rytíři zastávající funkce komorníků a sudích menšího zemského práva poukazovali na to, že je vybírání berní omezuje „v povolání jejich při svědcích a jiných pracích“.³⁹ Z měšťanských řad se obvykle rekrutovali také císařští výběřčí posudného. Když roku 1599 převzal pravomoci týkající se obsazování berních úřadů spravujících daň z piva zemský sněm, neznamenal to automaticky personální obměnu výběřčích. Ukazuje to případ Matouše Židlochovského, který vybíral posudné v brněnském berním kraji jak z pověření panovníka před rokem 1599, tak poté jako úředník jmenovaný stavovskou obcí.⁴⁰ V období dlouhé války s Vysokou Portou vybírali do roku 1598 v každém berním kraji berni desátého groše dva rytíři zastávající funkci menších zemských úředníků, zatímco ostatní zemské daně – s výjimkou menším zemským úředníkům svěřené sbírky z předměšťanů a poddaných za rok 1594 a turecké berně za rok 1595 – obstarávali dva měšťané, přičemž posudné bylo v kompetenci zeměpanských výběřčích. V letech 1599–1601/1602 působily jak v Olomouci, tak v Brně vždy dvě dvojčlenné skupiny zemských výběřčích z řad tamního měšťanstva, z nichž jedna shromažďovala berni desátého groše a posudné, druhá ostatní daně. Od roku 1602 zajišťoval v každém berním kraji veškerou příslušnou agendu jen jediný berní úřad, obsazovaný v letech 1602–1603 dvěma měšťany, v letech 1604–1606, kdy se vybíraly také nucené půjčky zemi, již obvykle jen jedním měšťanem.⁴¹

³⁷ Ka h u d a, T.: *Moravské zemské berní evidenční pomůcky*, s. 273–274; srov. také d' E l v e r t, Ch. Ritter: *Zur Oesterreichischen Finanz-Geschichte mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder*. Schriften der historisch-statistischen Sektion XXV. Brünn 1881, s. 164; R a d i m s k ý, J.: *Daňové přiznavačí listy moravských stavů a měšťanstva z let 1583–1602, 1618–1623*. Vlastivědný věstník moravský 2, 1947, s. 220. K menším zemským úředníkům d' E l v e r t, Ch. Ritter: *Zur Oesterreichischen Verwaltungsgeschichte*, s. 30; H o r n a, R.: *K dějinám moravských úředníků II*, s. 53–55; D ř í m a l, J.: *Zemský dům v Brně*. Brno 1947, s. 19; J a n á k, J. – H l e d í k o v á, Z.: *Dějiny správy*, s. 108, 109, 116. Viz také S t e r n e c k, T.: *Město, válka a daně*, s. 300–317.

³⁸ Viz tabelární přehledy výběřčích podle druhů berní pro léta 1584–1606 v práci S t e r n e c k, T.: *Město, válka a daně*, s. 303–310.

³⁹ MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 425r–426r.

⁴⁰ Srov. AMB, rkp. 84, fol. 162r–162v; rkp. 85, fol. 112r; rkp. 477, fol. 28r; MZA Brno, A 3, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 158v–159r. K Matouši Židlochovskému viz v této souvislosti S t e r n e c k, T.: *Město, válka a daně*, zejm. s. 115, 303, 306, 308, 309, 310, 311.

⁴¹ Viz tabelární přehledy zemských výběřčích berně – S t e r n e c k, T.: *Město, válka a daně*, s. 303–310. Ve sféře správy veřejných financí je tedy na Moravě v předbělohorské

Výběřčí berně jsme charakterizovali jako šéfy berních úřadů proto, že tyto orgány navenek reprezentovali a že často měli k dispozici pomocné kancelářské síly. Vnitřní uspořádání berních úřadů ale do značné míry záviselo na vůli a možnostech jejich konkrétních reprezentantů. Najatí písaři a případní další pracovníci proto netvořili pravidelné ani pevně strukturované osazenstvo berních úřadů.⁴² Přímých pramenných zmínek o pomocných písařích ve službách moravských výběřčích berně je poskrovnu; někdy se objevují v soupisech vydání krajských berních úřadů.⁴³ Především jsme ale odkázáni na paleografický rozbor písemností vzešlých z těchto orgánů. Ten ukazuje, že zatímco někdy příslušnou písemnou agendu obstarávali sami výběřčí, jindy se na jejím zajišťování podílelo hned více písařů najednou.⁴⁴ Kromě pomocných kancelářských sil využívali ovšem výběřčí také služeb dalších osob, totiž pronajímatelů kancelářských prostor, různých řemeslníků, dopravců, ozbrojenců zajišťujících bezpečnost transportu hotovosti a dalších.⁴⁵ Z čeho tedy sestávala agenda moravských krajských berních úřadů na přelomu 16. a 17. věku? Vzhledem k významu, který mají tyto orgány z hlediska námi sledované problematiky, budeme jejich působení v následujících řádcích věnovat poněkud hlubší pozornost, než tomu bylo a bude u jiných složek správy veřejných financí v markrabství.

Obecně řečeno, zajišťovaly berní úřady jednak přesun berních peněz od jednotlivých daňových poplatníků k osobám, které hotovost přebíraly jménem země či panovníka, jednak evidenci těchto transakcí. Ta byla spojena se shromažďováním, pořádáním a kontrolou podkladů, na jejichž základě v berních úřadech vznikaly sumáře, revidované následně kontrolními orgány.⁴⁶ Dříve než výběřčí, ať už sami nebo s pomocí či prostřednictvím dalších kancelářských sil, vstupovali do styku s daňovými poplatníky, museli pro berní úřad zajistit potřebné materiálně-technické zázemí. Tedy především kancelářské prostory, jimiž ve sledovaném období byly zpravidla pronajaté místnosti v některém z měšťanských domů. Dále kancelářské potřeby jako pera, „černidlo“ (inkoust), papír, „škatule“ na ukládání písemností a podobně. V neposlední řadě ale také plátěné pytlíky

době patrně postupné posilování vlivu měšťanstva ve výkonných orgánech. Nelze tedy plně akceptovat tezi o vytlačení měšťanů z politického života v českých zemích během 16. a 17. století, vztahovanou i na výkonné složky finanční správy (srov. P á n e k , J.: *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*. In: P á n e k , J. (ed.): *Česká města v 16.–18. století*. Praha 1991, s. 15–39, zejm. s. 23).

42 Blíže K a h u d a , T.: *Moravské zemské berní evidenční pomůcky*, s. 272, 275–276, 282; t ý ž : *K moravské zemské berní správě*, s. 316.

43 Např. MZA Brno, A 7, kart. 44, č. 24, fol. 25v.

44 Vedle dochovaných berních sumářů jsou v tomto směru důležitým pramenem přípisky, jimiž byly v berních úřadech opatřovány originály poplatnických berních přiznávacích listů (např. na přiznávacích listech MZA Brno, A 7, kart. 11, Brno, sv. Jan Křtitel 1589 – z prodaného zboží, passim, rozlišíme čtyři různé ruce písařů přípisků).

45 K a h u d a , T.: *Moravské zemské berní evidenční pomůcky*, s. 275–277, 291–293.

46 V následujícím textu se opírám především o zevrubný nástin agendy moravských krajských berních úřadů na sklonku předbělohorské doby, publikovaný *tamtéž*, s. 272–304.

a truhlice na peníze. Příslušná vydání zatím hradili z vlastních prostředků.⁴⁷ Dnem, který byl na základě sněmovních usnesení určen za berní termín, obvykle nezačínal vlastní výběr daní, ale teprve několikátýdenní lhůta shromažďování berních přiznávacích listů od poplatníků. Daňová přiznání musel totiž berní úřad nejprve uspořádat, zkontrolovat a případně vyhodnotit. V první řadě se kontrolovala účast poplatníků. Možnosti prověřování objektivitu berních přiznání byly velmi omezené. Týkalo se především přímých berní, kde spočívalo ve srovnání buď s majetkovým odhadem poplatníka či s jeho dřívějšími berními platbami.⁴⁸ Výsledky kontroly sdělovali výběřčí obvykle menším zemským úředníkům (pokud ovšem nešlo o jedny a tytéž osoby, totiž výběřčí z řad menších zemských úředníků) a v případě lenních statků olomouckého biskupství manskému hofrychtěři, kteří měli zajišťovat sankce vůči nepoctivcům, případně rovnou nejvyšším zemským úředníkům.⁴⁹

Až po uzavření této přípravné fáze začal vlastní výběr peněz, který tak následoval s mnohdy značným odstupem od příslušného berního termínu. Poplatníkům, případně jejich zástupcům, kteří se dostavili do berního úřadu a v souladu se zkontrolovaným daňovým přiznáním splnili svou platební povinnost, byly vydávány kvitance.⁵⁰ Úředníci přebírající hotovost měli po ruce originály přiznávacích listů, na něž si poznamenávali uskutečnění plateb. Na okraj či na rub těchto listin připisovali vedle případných dalších údajů, které měly usnadnit následující evidenci, především vyčíslení spravené sumy. Podle přiznávacích listů s přípisky byl pak v berním úřadě sestaven berní rejstřík, který evidoval v řádné lhůtě realizované odvody. Sloužil jako přehled plnění daňových povinností v daném berním kraji a zároveň jako výkaz činnosti berního úřadu.⁵¹ Peníze byly po odpočítaných dílčích částkách vkládány do pytlíků, opatřovaných papírovými cedulkami s uvedením příslušného obnosu. Následně se pytlíky naskládaly do truhlic, které ale výběřčí obvykle nenechávali v kancelářích, nýbrž z bezpečnostních důvodů je dávali do úschovy na radnici příslušného města. Pokud berní úřad nerepresentovala jen jedna osoba, pak se skupina výběřčích podělila o klíče od zámků k truhlicím, které tak bylo možno otevřít jen za přítomnosti celého kolegia.⁵²

Shromážděné berní peníze moravští krajští výběřčí obvykle podle pokynů zemského hejtmana, jiných nejvyšších zemských úředníků, případně příslušníků stavovské obce, kterým byla zvláště svěřena „*správa, přijímání a vydávání zemských peněz*“,⁵³ po určených obnosech postupovali přímo osobám, které byly k jejich převzetí oprávněny stavy či panovníkem. Mezi těmito příjemci nachází-

47 *Tamtéž*, s. 275–277, 291.

48 *Tamtéž*, s. 279–280.

49 Srov. MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 335r, 373v–374r; č. 5, Památky sněmovní V, fol. 59v–60r; MZA Brno, A 6, kart. 12, vázaný svazek 1594–1602, fol. 226r–226v.

50 K a h u d a , T.: *Moravské zemské berní evidenční pomůcky*, s. 280–281.

51 *Tamtéž*, s. 281–291.

52 K a m e n í č e k , F.: *Zemské sněmy I*, s. 255, 261 pozn. 4; K a h u d a , T.: *Moravské zemské berní evidenční pomůcky*, s. 280–281, 361 pozn. 244–245.

53 K osobám, jimž byl tento úkol svěřován, viz níže.

me jak moravského podkomořního, tak další zemské úředníky, colmisty, důstojníky, správce zemské zbrojnice, panovníkovy věřitele, zemské posly a příslušníky různých profesí, jejichž služeb markrabství využívalo.⁵⁴ Z berního výnosu si výběřčí odečetli peníze, které investovali do materiálně-technického zázemí berního úřadu, a také odměnu, která jim byla již v rámci sněmovního svolení příslušné daně přiznána. Všechna pasiva musela být rozepsána v přehledu vydání berního úřadu a kromě drobných vydání doložena kvitancemi. Výběřčí pak skládali účty před pověřenými komisaři, kteří na základě výkazů z berních úřadů, originálů přiznávacích listů a kvitancí na proplacené částky ověřovali jednotlivé příjmové a výdajové položky.⁵⁵

Popsali jsme si standardní náplň činnosti moravských krajských berních úřadů na sklonku předbělohorské doby. Povinnosti sledovaných orgánů se ale jen zřídka omezily na nastíněný základ jejich agendy. Ten byl totiž obyčejně rozšířen o druhé kolo výběru berně, totiž o shromažďování daňových nedoplatků od „reštantníků“, kteří byli upomínáni prostřednictvím zemských poslů. Probíhalo obdobně jako výběr včasných plateb. Zpravidla mu rovněž předcházelo shromažďování, pořádání a kontrola přiznávacích listů, neboť někteří „reštantníci“ v řádné lhůtě neodevdali ani daňová přiznání. Po vlastním výběru peněz opět následovala jejich distribuce, pak výběřčí museli přirozeně zase skládat účty. Vše se ovšem odbývalo v podstatně skromnějším měřítku než během prvního kola, protože nedisciplinovaných poplatníků bylo mnohem méně než těch, kteří respektovali řádné lhůty. Jako menší obdoba berních rejstříků vznikaly dlužní rejstříky, evidující opožděné berní odvody. Podávaly přehled dodatečného splnění daňových povinností a rovněž současně sloužily jako výkazy činnosti berních úřadů.⁵⁶ Zatímco práce s „reštantnickými“ platbami agendu základních výkonných orgánů správy veřejných financí rozšiřovala téměř pravidelně, jen zřídka zatěžovala výběřčí a jejich pomocné kancelářské síly aktualizace berních odhadů. Bylo tomu tak tehdy, když se v berním úřadě shromáždily buď odhadní přiznávací listy od poplatníků, nebo podklady od komisí, jimž bylo oceňování statků svěřeno.⁵⁷ K vyhotovení a odevzdání odhadních přiznání mohli poplatníci dostat pokyn například při zavedení nového druhu přímé berně. Komisionální „šacuňk“ byl prováděn zřídka, totiž zejména tehdy, když bylo zapotřebí komplexní úpravy zastaralého předchozího úředního odhadu. V době dlouhé války s Turky byla taková rozsáhlá revize na Moravě uskutečněna v letech 1600–1601 s tím, aby nahradila předchozí odhad z roku 1587.⁵⁸ V berních úřadech se pak podle příslušné

54 Srov. K a h u d a , T.: *Moravské zemské berní evidenční pomůcky*, s. 292.

55 Podrobněji *tamtéž*, s. 294–296. Ke skládání účtů srov. vedle tam citovaných pramenů také AMB, Sběrka listin, mandátů a listů, č. 2640 (11. listopadu 1600).

56 *Tamtéž*, s. 296–304.

57 *Tamtéž*, s. 277–278.

58 Viz H r u b ý , F.: *Moravská šlechta r. 1619, její jmění a náboženské vyznání*. Časopis Matice moravské 46, 1922, s. 112–118; srov. R a d i m s k ý , J.: *Berňová registra I*, s. 274 nn. Blíže k přípravám a realizaci této revize MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 420r–421v; č. 5, Památky sněmovní V, fol. 54v; MZA Brno, A 6, kart. 12, vázaný

dokumentace sestavovaly odhadní rejstříky.⁵⁹ Berní úřady, za jejichž činnost odpovídali jejich šefové, výběřčí, se neobešly bez průběžné písemné či ústní komunikace s dalšími orgány zapojenými do usměrňování toku veřejných financí.⁶⁰

Nesporná náročnost daňové agendy, jakož i značná zodpovědnost za vysoké sumy peněz řadu příslušníků moravské stavovské obce od finančně odměňovaného vedení berních úřadů odrazovaly.⁶¹ Na druhé straně tato forma veřejného angažování mohla pro ambiciózní šlechtice a měšťany znamenat východisko k jejich další politické kariéře. Kromě toho se vyskytli také jedinci, kteří nejrůznějším způsobem zneužívali své kompetence. Manipulace s vysokými částkami v hotovosti sváděla především k nelegálnímu obohacování.⁶² Navzdory svrchu dokumentované nechuti jednotlivců z řad vzdělané měšťanské elity k přebírání odpovědnosti za výběr daní mohlo být za určitých okolností přímo v zájmu příslušné městské obce, aby byla jako dodavatel byrokratických sil personálně napojena na berní úřady. Prostřednictvím svých zástupců v těchto orgánech mohla totiž v době, kdy se městský stav vyrovnával s neúměrně vysokou daňovou zátěží, ovlivňovat jejich činnost v intencích vlastní berní politiky.⁶³

Klíčový význam, jaký měly moravské krajské berní úřady při správě veřejných financí v markrabství, je patrný také z toho, že těmto orgánům byly do konce 16. století svěřovány k opatrování a k další distribuci vedle peněz, které samy vybraly, také další „zemské peníze“ různého původu.⁶⁴ Výběřčí berně tak na Moravě plnili úlohu subalterních správců stavovských financí, úlohu, jejíž důležitost vyplývala z toho, že působnost orgánů, které byly v tomto ohledu výběřčím bezprostředně nadřízeny, se v devadesátých letech 16. století teprve vyhraňovala. Vybrané osoby z řad příslušníků moravské stavovské obce, ať už po

svazek 1594–1602, fol. 21v, 225r–226r.

59 K a h u d a , T.: *Moravské zemské berní evidenční pomůcky*, s. 278, 305–313.

60 K tomu viz rozličné doklady v MZA Brno, A 7, kart. 47–50; MZA Brno, G 2, odd. Znojmo.

61 Ilustrativně se necht' vyhlédnutých osob převzít berní úřad projevila při výše zmíněném hledání náhrady po Tomanu Šramovi. Na předbělohorské Moravě, podobně jako v Čechách, se vyskytly případy, že ustanovení výběřčí stáli v čele krajských berních úřadů pouze formálně, světvivše jejich skutečné vedení jiným osobám. Srov. K a m e n í č e k , F.: *Zemské sněmy I*, s. 258; V o l f , M.: *Nástin správy*, s. 139–140.

62 K různým případům zneužívání funkcí výběřčích berně, doloženým na renesanční Moravě či v sousedních Čechách, srov. K a m e n í č e k , F.: *Zemské sněmy I*, s. 257, 258 pozn. 1; V o l f , M.: *Nástin správy*, s. 138; B ů ž e k , V.: *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*. Praha 1996, s. 70–78. K úmyslnému lživému obviňování daňových poplatníků jako „reštantníků“ některými nehodnými výběřčími srov. také protokolární zápis ze zemského sněmu, zahájeného 19. března 1593 v Brně – MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 235r.

63 Srov. S t e r n e c k , T.: *Měšťanské elity v berních úřadech a královská města jako daňoví poplatníci – střet zájmů?* (Případ předbělohorského Brna). Documenta Pragensia 22, 2004, s. 225–242; t ý ž : *K objektivitě berních přiznání z předbělohorské Moravy na příkladu královských měst v brněnském berním kraji*. Folia Historica Bohemica, v tisku.

64 K tomu viz materiály v MZA Brno, A 7, kart. 49 (rukopis nadepsaný „*Registra na příjem a vydání peněz všelijakých Jich Milostem pánům stavům Margkrabství moravského náležitých v kraji olomouckém, založená léta 1596*“, fol. 3r–6r); kart. 50, č. 22.

jednom pánu a jednom rytíři či po dvou nižších šlechticích v každém berním kraji, byly víceméně ad hoc pověřovány tím, aby „*peníze zemský pod svou správou měly a o přijímání a vydávání jich věděly*“. V praxi se jejich agenda mnohdy omezila na pouhé zprostředkovávání komunikace mezi zemským hejtnanem a výběřčími berně.⁶⁵ V průběhu dlouhé války s Turky se ale politická reprezentace markrabství kvůli množícím se nepořádkům při přijímání a vydávání peněz rozhodla tento stav změnit. Již roku 1599 byl, v návaznosti na starší pověřování některých moravských velmožů dohledem nad stavovskými financemi, zřízen úřad direktora zemských peněz, tento úřad obsazený Karlem z Lichtenštejna se však prozatím neprosadil.⁶⁶ Na počátku roku 1600 pověřili účastníci zemského sněmu, zahájeného 31. ledna ve Znojmě, nejvyšší zemské úředníky, aby „*budto jednu osobu, kteráž by se nejvyšším panem sudím markrabství tohoto spravovala, sbírky všelijaké přijímala i zase odvozovala, a tak vždycy každého času o všech a všelijakých sbírkách a penězích zemských vědomost měla, k tomu obrátili aneb nějaký jiný dobrý prostředek v tom vyhledati ráčili*“.⁶⁷ Rok na to, na brněnském sněmu zahájeném 26. února 1601, byl správcem zemských peněz jmenován stávající moravský rentmistr Ondřej Seydl z Pramsova. Císařský úředník, jemuž byl teprve během tohoto sněmovního jednání potvrzen moravský inkolát, se tak rázem stal současně čelným stavovským finančním orgánem. Jeho agenda ve službách země měla obnášet jak příjem a výdej veškerých zemských peněz, tak vyhledávání a evidenci veškerých pohledávek stavovské obce a prošetřování jejích dluhů. Bezprostředně mu byl nadřizen moravský zemský hejtnan, každý rok měl skládat účty nařízeným osobám. Sněmovníci mu přiznali roční odměnu za práci ve výši 500 zlatých moravských, kromě níž mu měly být v rámci vyúčtování „*pasírovány*“ veškeré cestovní výdaje.⁶⁸ Současně se ale již uvažovalo o novém zavedení úřadu, který by nebyl bezprostředně napojen na

⁶⁵ Srov. MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 308r–308v, 336v–338r.

⁶⁶ Viz MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 426r–427v (funkce se Lichtenštejn roku 1599 chopil poté, co byl dohledu nad zemskými penězi zproštěn Karel st. ze Žerotína; ještě ale v této souvislosti nebyl použit termín „*director*“ jako v pozdějších letech). Na únorovém sněmu 1602 v Brně sdělil písemně Karel z Lichtenštejna sněmovníkům, že se v souvislosti s funkcí „*directora*“ zadlužil. Stavové mu na to sdělili, že o uvedené sumě (137 772 zlatých) nic nevědí, a vyžádali si bližší informace. Tím byly jen znásobeny zmatky, které, jak uvidíme níže, roku 1602 kolem direktorského úřadu vyvstaly – MZA Brno, A 3, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 116r–116v. Teprve na zemském sněmu, zahájeném 8. března 1604 v Brně, ustanovili stavové na Lichtenštejnovu vlastní žádost komisi, která měla přijmout účty z jeho působení, „*když jest pán léta 1599 directorem býti ráčil*“ – tamtéž, fol. 190v. K počátkům direktorského úřadu na Moravě též K a m e n í ě k , F.: *Zemské sněmy I*, s. 159. Srov. analogii v Čechách, kde od roku 1600 dohlížel nad vybranými penězi, shromážděnými v nejvyšším berním úřadě, nově ustavený direktor berně – V o l f , M.: *Nástin správy*, s. 113, 117.

⁶⁷ MZA Brno, A 6, kart. 12, vázaný svazek 1594–1602, fol. 217r.

⁶⁸ MZA Brno, A 3, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 55r, 67r (inkolát byl Seydlovi přísliben již roku 1593, ale až nyní prokázal před hofrychtětem a vybranými rytíři své přijetí do rytířského stavu – viz K a m e n í ě k , F.: *Zemské sněmy a sjezdy moravské III*. Brno 1905, s. 98, 99; k Ondřejovi srov. též S t e j s k a l , J.: *Účast brněnských měšťanů*, s. 117).

zájmy panovnického fisku, úřadu direktora zemských peněz. Zatím jen přípravná jednání v této věci si tehdejší moravský zemský hejtman Jáchym Haugvic z Biskupic, nadřízený Seydlovi zatím právě a pouze z titulu nejvyššího zemského úředníka, o kterýžto post měl nota bene zanedlouho přijít, vyložil po svém. Aniž by byl oficiálně jmenován direktorem, počal se tak titulovat, „*a nemajíce sobě dovoleno do peněz zemských sáhnouti, nemalou summu k sobě přijíti směl, čehož jest slušně učiniti neměl*“. Haugvicovým „*vejstupkem*“ se zabýval zemský sněm, zahájený 12. února 1602 v Brně, který pak případ postoupil celému sboru nejvyšších zemských úředníků.⁶⁹ Účastníci únorového sněmu také pověřili rentdienera Ondřeje Seydla upomínáním dluhů vůči zemi s tím, že jména osob neochotných ke splácení peněz měl hlásit zemskému hejtmanovi. Současně byla rytíři z Pramsova s poukazem na jeho píli a svědomitost zvýšena roční odměna za služby markrabství o 500 zlatých moravských, to znamená zdvojnásobena na úctyhodných 1000 zlatých.⁷⁰ Tím se jen potvrdila klíčová pozice rentmistra, který vedle povinností vyplývajících z funkce, již zastával v zájmu panovníka, nadále zůstával také skutečným správcem zemských financí.⁷¹ Změnu přinesl březnový sněm v Brně roku 1604. Tam byl obnoven úřad direktora zemských peněz, jímž se stal Ladislav mladší z Lobkovic. Stavové zároveň jmenovali jeho zástupce, a sice nikoho jiného než Ondřeje Seydla z Pramsova. Seydlovy kompetence byly nyní definovány tak, že má na základě Lobkovicových pokynů přijímat od výběrčích berně peníze a proplácet je určeným příjemcům. Nadále podržel nárok na služné ve výši 1000 zlatých ročně. K aktuálně nejdůležitějším úkolům direktora, jehož pozici ve správě stavovských financí v obecné rovině vystihuje tenkrát použitý obrat „*ten, kterej všemi penězi zemskými vládne*“, patřilo rozhodování o realizaci nových půjček pro Moravu, vyhledávání vhodných věřitelů a také dohled nad řádným splácením zemských dluhů „*pro zachování dobrého creditu*“. Pokud by věřitelé markrabství utrpěli škodu v důsledku opožděného vrácení peněz, měl Lobkovic rozhodnout o případné finanční náhradě.⁷² Obnovení direktorského úřadu tak patrně bezprostředně souviselo s postupujícím zadlužováním markrabství. Vyšší autorita direktora zemských peněz, voleného i napříště z řad politické elity panského stavu, bezpochyby usnadňovala vyjednávání o nových půjčkách. Po Lobkovicovi, který ze sledované funkce odstoupil v lednu 1606, se jí chopil opět Karel z Lichtenštejna, tehdejší moravský zemský hejtman. Také v Karlově případě, podobně jako u jeho následovníků, je patrná tendence zbavit se direktorství co možná nejdříve po jeho převzetí. Agenda spojená s řízením zemských financí kladla v době jejich rozkladu na direktory značné nároky.⁷³

⁶⁹ MZA Brno, A 3, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 118v; K a m e n í č e k , F.: *Zemské sněmy I*, s. 159.

⁷⁰ Viz MZA Brno, A 3, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 112r, 115v–116r.

⁷¹ Srov. též MZA Brno, A 3, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 160v.

⁷² MZA Brno, A 3, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 188v–189v; srov. též K a m e n í č e k , F.: *Zemské sněmy I*, s. 159–160.

⁷³ K dalším dějinám úřadu direktora zemských peněz K a m e n í č e k , F.: *Zemské sněmy I*, s. 160–163; podle něj též H o r n a , R.: *K dějinám moravských úředníků II*, s. 58–59.

Vedle dosud zmíněných orgánů byly do správy veřejných financí Markrabství moravského zapojovány také různé ad hoc zřizované stavovské komise. Jejich úkolem bylo především zajišťovat kontrolu činnosti konkrétních úřadů. Pokud jde o komisaře, kterým ve sledovaném období skládali účty výběřčí berně, roku 1593 stavové jejich jmenováním pověřili zemského hejtmána.⁷⁴ V následujících letech dlouhé války ale bývala jména příslušných komisařů, pověřovaných zpravidla přijímáním účtů nejen od výběřčích, ale také od colmistrů, určena rovnou během sněmovních jednání.⁷⁵ Zatímco v posledních letech 16. století sestávaly sledované komise obvykle pouze ze zástupců šlechty, na počátku 17. věku zde mívaly zastoupení všechny privilegované stavy.⁷⁶ Konkrétní osoby se měnily. Nicméně na prvním místě mezi těmi, jejichž úkolem bylo „*přijímání počtů zemských*“, stabilně jako zástupce panského stavu nacházíme jednoho muže, jehož přísnému zkušenému oku byly vystavovány účty valné většiny výběřčích, kteří působili na Moravě v době války 1593–1606, kalvinistu Ladislava Šlejnice ze Šlejnic a na Hostimi.⁷⁷ Stavovské komise byly v souvislosti se správou veřejných financí jednorázově ustanovovány také za účelem prověřování „*nedostatků při přijímání a vydávání peněz zemských*“,⁷⁸ jakož i k provádění revize berních odhadů a podobně.⁷⁹ Tak v rámci příprav výše zmíněného komisionálního „*ša-*

⁷⁴ MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 226r–226v.

⁷⁵ Tyto komisaře je nutno odlišovat od výše zmíněných osob, které „*peníze zemský pod svou správou měly a o přijímání a vydávání jich věděly*“.

⁷⁶ MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 338r–338v, 427v–428r; č. 5, Památky sněmovní V, fol. 55r–55v, 111v–112r, 159r. Ke skládání účtů z činnosti moravských krajských berních úřadů na přelomu 16. a 17. století viz také řadu dokladů v MZA Brno, A 7, kart. 47–50, passim. Odměna v pravém slova smyslu členům těchto komisí nepřisloužela, měly jim být nanejvýš propláceny jejich případné, zejména cestovní útraty. Tak při jmenování zástupců všech čtyř stavů za komisaře v letech 1601–1602 byli z nároků na jakýkoliv plat výslovně vyloučeni zástupci duchovenstva a měšťanů (převor augustiniánů eremitů u sv. Tomáše při Brně Bazilius z Karpinetu, brněnský měšťan Štěpán Frýdecký a po něm jeho soused Jan Rzaun), „*poněvadž tu v městě Brně takový počty se přijímávají a oni tu o domě jsou*“.

⁷⁷ Ve správě zemských financí se Šlejnic angažoval i nadále, včetně doby stavovského povstání, kdy se stal direktorem zemských peněz, a doby po porážce povstání, kdy jeho zkušenosti využíval kardinál Dietrichštejn. Srov. K a m e n i č e k , F.: *Zemské sněmy I*, s. 161, 244, 282, 326; t ý ž: *Zemské sněmy II*, s. 450, 507, 522; S t e j s k a l , J.: *Účast brněnských měšťanů*, s. 123–124; U r b á n k o v á , L. (ed.): *Povstání na Moravě v roce 1619*. Z korespondence moravských direktorů. Praha 1979, zejm. s. 19, 57 č. 22.

⁷⁸ Tak v únoru 1602. Viz MZA Brno, A 3, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 114r–114v. Za každý stav byli zvoleni dva komisaři, přičemž měšťanstvo reprezentovali dva Brňané, Vavřinec Slavkovský (Austerliczer) a Jan Kleinfeldt.

⁷⁹ Dále např. k prověřování počtu koní, vypravovaných příslušníky stavovské obce do pole (srov. k roku 1594 MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 287v–288v), nebo pro „*přehlídnutí počtů zemských a šacování neb uvažování škod od lidu válečného zdělaných*“ (tak v letech 1603 a 1604 – viz MZA Brno, A 3, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 160v, 190r). Roku 1603 byla komise poslední jmenovaného typu ustavena z iniciativy Ondřeje Seydla z Pramsova. Ten požádal o vykvitování příjmů a vydání za svou dosavadní službu zemi. Stavové jmenované komisaře zároveň pověřili přijímáním a posuzováním stížností na škody napáchané soldateskou, za něž měla být postiženým uvážlivě proplácena náhrada.

cuňku“ majetku moravských daňových poplatníků, který proběhl v letech 1600–1601, byla již na olomouckém zemském sněmu, zahájeném 17. května 1599, jmenována pro každý z pěti krajů podle tehdejšího vojensko-politického členění země samostatná čtyřčlenná komise po jednom zástupci každého privilegovaného stavu. Tak například v Brněnském kraji to byli za panský stav Oldřich z Kounic a na Slavkově, za duchovenstvo zábrdovický opat Šimon Farkaš, z rytířů Bohuslav Bořita z Budče a na Lišni, komorník menšího zemského práva v Brně, a za městský stav brněnský měšťan Jiřík Šolc.⁸⁰

S postupující byrokratizací se kladl stále větší důraz na řádné vedení účetních dokladů, zejména kvitancí, které potvrzovaly předávání hotovosti mezi jednotlivými úřady. Týkalo se to všech svrchu zmíněných orgánů, které měly co do činění s přesuny peněz, nicméně čas od času byla zvlášť zdůrazňována potřeba zkvalitnění evidence a dokladování finančních transakcí ve vztahu ke konkrétnímu úřadu.⁸¹ Nebylo výjimkou, že komise kontrolující jeho agendu neuznala některý z předložených dokladů při vyúčtování za dostatečně průkazný.⁸² Členové stavovských komisí se zpravidla mohli opírat o předchozí vlastní byrokratické zkušenosti. Velmi často v nich nacházíme osoby, které se v zemské finanční správě angažovaly také jinak. S týměž šlechticem či měšťanem, který byl členem některé z komisí prověřujících činnost berních či colmistrovských úřadů, se jindy setkáme tu na postu výběrčího berně, tu ve funkci colmistra.⁸³ Ostatně také zástupci rytířského a městského stavu ve výše zmíněné odhadní komisi pro Brněnský kraj řadu let působili v berních úřadech. S jistou nadsázkou tak ve vztahu k personálnímu obsazování výkonných zemských orgánů zapojených do usměrňování toku peněz můžeme hovořit o „rotaci kádrů“, která skýtá perspektivní badatelské pole pro prosopograficky orientované výzkumy. Nepochybně se v ní promítalo střetávání rozličných zájmových stavovských frakcí, do značné míry vyplývala ale také

80 MZA Brno, A 3, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 420v–421v. Na zemském sněmu, zahájeném 31. ledna 1600 ve Znojmě, byl vzhledem k dosavadní nečinnosti komisí zopakován jejich úkol, přičemž jejich složení se (s výjimkou komise pro Hradištský kraj, kde měl místo mezitím zemřelého Jana Jetřicha ze Žerotína na Strážnici zastupovat panský stav Vilém z Roupova na Mladoňovicích a Napajedlech) nezměnilo. Srov. MZA Brno, A 6, kart. 12, vázaný svazek 1594–1602, fol. 225r–226r. K Bořitovi a Šolcovi viz též *S t e r n e c k*, T.: *Město, válka a daně*, s. 304, 306, 307, 308, 314, 360–361.

81 Např. MZA Brno, A 3, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 191r.

82 Srov. *K a h u d a*, T.: *Moravské zemské berní evidenční pomůcky*, s. 294, 295, 375 pozn. 453.

83 Z řady podobných případů, které jsou dokumentovány výše citovanými sněmovními protokoly a účetními prameny, srov. např. působení Jana Rzauna mezi osobami k „*přijímání počtův zemských*“ roku 1602. Před tímto rokem i po něm nacházíme jmenovaného brněnského měšťana ve funkci výběrčího v brněnském berním kraji (MZA Brno, A 3, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 111v–112r, 158v–159r). Roku 1603 byl v účetní komisi nahrazen Štěpánem Frýdeckým z Brna (ten byl komisařem již 1601), neboť mu byla opět svěřena berní agenda, již převzal po Matouši Židlochovském, který byl přijat do rytířského stavu (viz též *S t e r n e c k*, T.: *Město, válka a daně*, s. 309). Srov. dále *S t e r n e c k*, T.: *S daněmi proti Turkům*, s. 20.

z vyhrocujícího se rozporu mezi rychle stoupajícími nároky na kvalitu úřední agendy a nedostatkem kvalifikovaných profesionálních byrokratů.⁸⁴

V nesnadném hledání náhradníka pro převzetí funkce výběřčího berní v brněnském berním kraji po zesnulém Tomanu Šramovi se na zlomu léta a podzimu roku 1604 odrážela nechuť měšťanstva k výkonu úřadu, spojeného s náročnou a velmi zodpovědnou agendou. Odmítavý postoj jednotlivců ale nemohl nic změnit na tom, že trend přesouvání úkolů, které zajišťovaly základní výkonné orgány správy veřejných financí, na bedra městské byrokracie byl již tehdy na Moravě – pokud zůstaneme v hranicích předbělohorské doby – nezvratně dovršen. Zemskými výběřčími berně se v markrabství od přelomu 16. a 17. věku stávali výhradně měšťané dvou předních královských měst, Olomouce a Brna, kteří se ovšem v berních úřadech, soustředěných již delší dobu do jejich domovských obcí, angažovali už dávno předtím. Vyšší stavy sice berní úřady opustily, ponechaly si však dohled nad tokem veřejných financí v markrabství v rámci jiných institucí zapojených do zemské či zeměpanské finanční správy.

EINIGE BEMERKUNGEN ÜBER DIE ÖFFENTLICHE FINANZVERWALTUNG IN MÄHREN UM 1600

Um die Jahrhundertwende vor dem Weißen Berg, zur Zeit des sogenannten Langen Türkenkrieges (1593–1606), erfuhren die mährischen öffentlichen Finanzen eine stürmische Entwicklung. Diese stellte natürlich große, bislang nie dagewesene Ansprüche an die Organisation der Übertragungen des Steuergeldes, sowie anderer Finanzmittel. Der vorliegende Beitrag versucht, diejenigen Institutionen festzustellen, welche damals an der öffentlichen Finanzverwaltung in der Markgrafschaft unmittelbar beteiligt waren.

Unter den wichtigsten Beamten, die in Mähren die fiskalischen Interessen des Landesherrn vertraten, spielte noch an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert der Unterkämmerer die Hauptrolle. Unter anderem übernahm er von den Steuerämtern den Anteil aus den Landessteuern, der dem Kaiser abgetreten wurde. Seine Agende war jedoch wesentlich breiter, denn außer der Beteiligung an der öffentlichen Finanzverwaltung führte er Aufsicht über die landesfürstlichen Städte und in seine Kompetenz gehörten auch einige Gerichtsangelegenheiten. Seit 1567 stand dem Unterkämmerer bei der Verwaltung der mährischen Kammeraleinkommen das damals neu entstandene Rentmeisteramt bei. Der Rentmeister hatte für eine möglichst hohe Steigerung der landesfürstlichen Einkommen aus Mähren zu sorgen. In der Praxis beteiligte er sich jedoch neben dem Unterkämmerer nur an der Übernahme des Steuergeldes, das dem Kaiser gehörte. Allerdings schon in den letzten Jahren des 16. Jahrhunderts setzte sich auf diesem Gebiet der Rentmeister statt des Unterkämmerers durch.

Während des Langen Türkenkrieges stieg der Abfluss der Finanzen aus Mähren, die in erster Reihe zur Erhaltung der ungarischen Grenzfestungen und zur Besoldung der dortigen Soldaten bestimmt waren. Der Transport dieser Gelder nach Ungarn wurde nicht durch landesfürstliche Beamte, sondern durch mährische, von den Ständen ernannte Zahlmeister gesichert. Die Mährer hofften, dadurch die Verwendung der riesigen Summen eher überwachen zu können, obwohl die Zahlmeister das Geld nach wie vor den kaiserlichen Beamten und Offizieren, also nicht direkt den

84 K problémům s nedostatkem kvalitního byrokratického zázemí pro správu veřejných financí v širším evropském kontextu K e l l e n b e n z , H. (Hrsg.): *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte III. Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom ausgehenden Mittelalter bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*. Stuttgart 1986, s. 339–340, 651, 703–704, 1276–1277.

Soldaten übergaben. Nicht einmal die Steuereinhebung überließen die mährischen Stände den landesfürstlichen Amtsträgern. Mit Ausnahme vom Biergeld wurden die Steuereinnahmer als Leiter der Steuerämter auf den Landtagen ernannt. Bereits im Jahre 1599 wurde das mährische Direktorat über die Landesfinanzen gegründet. Damals setzte es sich allerdings noch nicht durch, denn 1601 vertrauten die Stände seine Kompetenzen dem derzeitigen Rentmeister an. So wurde das Rentmeisteramt, das weiterhin primär als landesfürstliche Behörde wirkte, auch zum führenden Organ der ständischen Finanzverwaltung. Der Rentmeister sollte sich um die Einkünfte und Ausgaben der Ständegemeinde, sowie um ihre Forderungen und Schulden kümmern. Erst 1604 erblickte das erneuerte Direktorat das Licht der Welt. Der Rentmeister wurde jetzt zum Stellvertreter des mährischen Direktors über die Landesfinanzen.

Fortschreitende Bürokratisierung und Professionalisierung der öffentlichen Finanzverwaltung Mährens spiegelte sich auch in steigenden Ansprüchen an die Buchhaltung wider. Vor allem den Quittungen, die die Geldübertragungen zwischen den einzelnen Behörden bestätigten, wurde besondere Wichtigkeit beigelegt. Es entstanden verschiedene ständische Kommissionen zur Kontrolle konkreter, an der Finanzverwaltung beteiligter Ämter. Die Mitglieder dieser Kontrollorgane verwerteten hier in der Regel ihre früheren bürokratischen Erfahrungen als Steuereinnahmer, Zahlmeister oder andere Beamte.